

N° 13.

Prenumerata w Warszawie
rocznie rs. 8, półrocznie rs. 4, kwartalnie rs. 2,
miesięcznie kop. 67 i pół.

Warszawa, 25 marca 1876 r.

Prenumerata
na prowincyi i w cesarstwie
kwartalnie rs. 3.

Tom I.

Treść numeru. Eliza Orzeszkowa (z drzeworytem). — Kronika tygodniowa. — Poradnik dla kupujących książki i nóty muzyczne (dokończenie). — Polowanie w gubernii podolskiej (drzeworyt). — Przegląd polityki zagranicznej. — Korespondencya ze Lwowa. — Zakład stolarski pana Gaszczyńskiego w Warszawie (z drzeworytem). — Szachy. — Rebus. — Kronika zagraniczna (dokończenie). — Król Mieczysław drugi, dramat w 5-ciu aktach (dalszy ciąg). — O zadaniu dziennikarstwa naszego (dokończenie). — Na rozdrozu, powieść (dalszy ciąg). — Listy z Bośni. — Kolonia francuzka w Gabon (dalszy ciąg). — Noc i poranek pod zwrotnikami. (dalszy ciąg). — Krzyż i miecz, romans (dalszy ciąg).

Eliza Orzeszkowa.

Przeciwko powieści nieraz już poważne odzywały się głosy, a przecież fakt pozostał faktem: jest ona najulubieńszą formą popularnego czytania. W czém tedy leży jej potęga?... czy w pragnieniu mas, które przekładają lekką strawę umysłową nad naukową, czy też w jej wewnętrznych zaletach, pełnych powabu i ponęty, którym się masy oprzeć nie potrafią? Niechaj krytycy i estetycy tłumaczą to pytanie jak chcą... pozostanie ono zawsze i ciekawem, i znaczącem. Powieść jest wszechwładną i nie jej z raz zdobytego stanowiska wyprzeć nadługo nie zdoła. Potęgę swoją wywalczyła ona sobie tak szybko, tak zwycięzko, że można było w pierwszych chwilach liczyć to na karb mody, czy obłędu. Dzisiaj przecież inaczej sądzić o tém potrzeba.

We Francyi, w Anglii, w Niemczech, powieść ma miliony czytelników, spotrzebowywa krocie ryz papieru i w nieprzeliczonych rozchodzi się tomach. We Francyi przeważa w niej pierwiastek estetyczny, formy i stylu, w Anglii etyczny, w Niemczech godzą się oba, walcząc o lepsze z filozoficznym. Nasza powieść zawiera w sobie potrosze wszystkie te pierwiastki.... Dzieje się to tym sposobem, że jakkolwiek wzrasta ona dzisiaj na gruncie swojskim, to przecież pierwotnie była naśladowniczą. Społeczeństwo chwytalo ją ze wszystkimi jej naleciałościami z obczyzny i przywykło do szukania w niej tematów z dziedziny życia powszechnego. Dopiero od niedawnego czasu poczyna się w powieści naszej zwrot ku kwestyom społecznym miejscowym... a kto wie czy tym sposobem powieść polska nie wywalczy sobie odrębnego zupełnie charakteru w ogólném powieściopisarstwie.

Od lat kilkunastu rodzaj ten literatury wzrósł u nas i liczbą, i znaczeniem, i wartością. Obok Kraszewskiego, Korzeniowskiego, Kaczkowskiego, Dzierzkowskiego, stają: znakomity T. T. Jeż, Za-

Anna Mędrzecka-Stefańska

O d edycji papierowej do edycji cyfrowej. Na przykładzie powieści *Na prowincji* Elizy Orzeszkowej*

Choć nie można powiedzieć, że nadeszły „czasy edycji cyfrowej”, rozumiane jako taka zmiana paradygmatu myślenia o problemach edytorskich, która w centrum stawiałaby wyzwania i rozwiązania specyficzne dla edytorstwa cyfrowego, to od czasu, gdy w 2019 roku Konrad Niciński przedstawił problem przeniesienia komentarza edytorskiego z medium papierowego do edycji cyfrowej¹, nastąpiły w tym zakresie istotne zmiany. Edycje cyfrowe nie znajdują się już wyłącznie na marginesie działalności edytorskiej; pojawiają się nowe projekty, w tym wiele takich, w których edycja cyfrowa nie jest przetworzeniem istniejącej już edycji papierowej, a punktem wyjścia (tzw. *digital born*). Mimo to wydaje się, że ponowna refleksja nad tym, w jaki sposób tradycyjny komentarz edytorski może być przeniesiony do środowiska cyfrowego, jest zasadna – tym razem z perspektywy szerszego doświadczenia, obejmującego też materiał o innej specyfice niż skamandrycka korespondencja omawiana przez Nicińskiego.

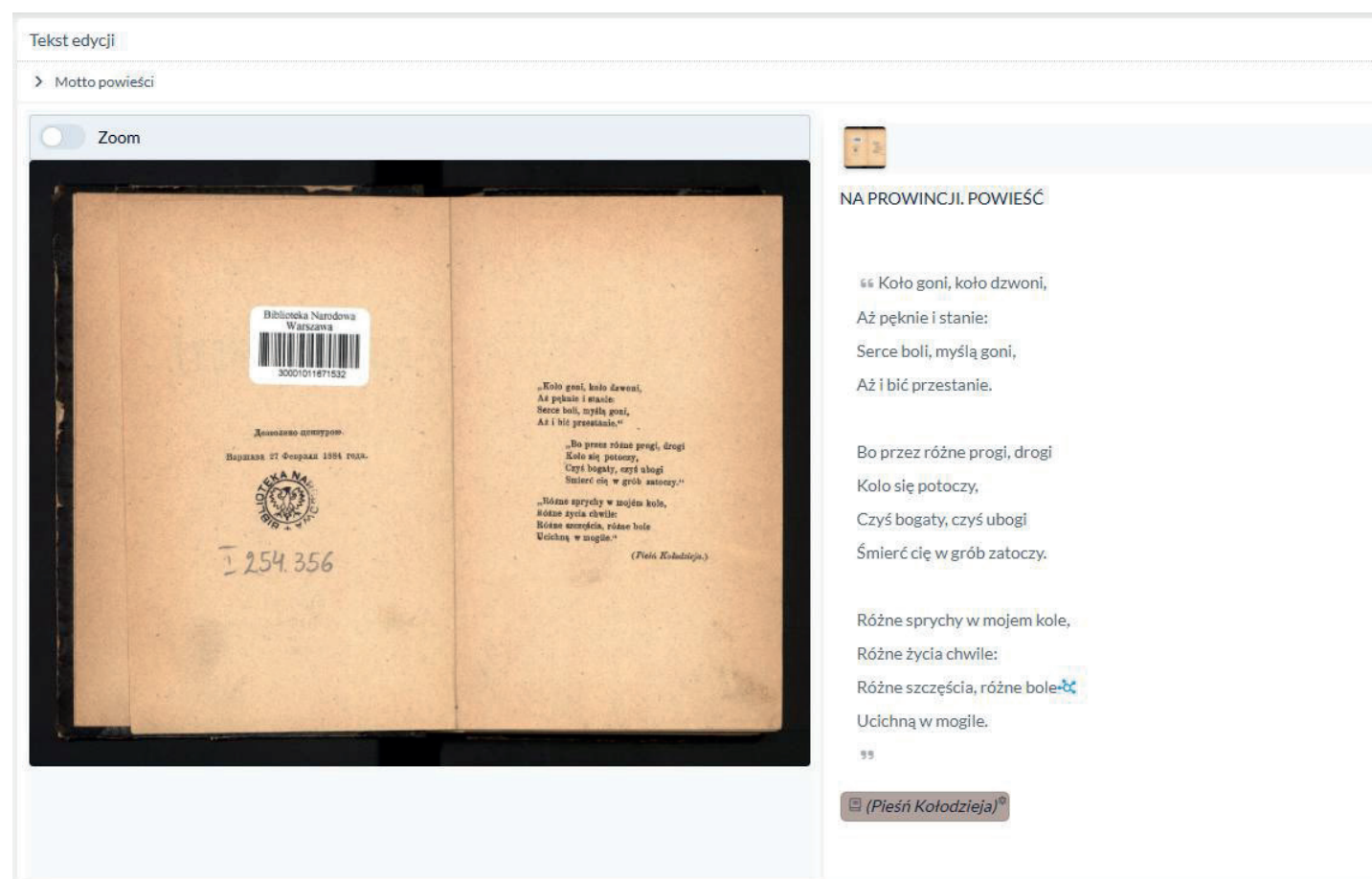
Na prowincji

Trzecia powieść Orzeszkowej, wydana w 1869 roku, nie bez powodu nie jest zaliczana do pierwszego rzędu dzieł autorki. Pełna banałów, schematyczna, a do tego miejscami nawet zaskakująco nieporadna warsztatowo, męczy dydaktyzmem i naiwnością w opisie prowincjonalnego świata. We wstępie do edycji papierowej powieści² Aneta Mazur pisze, że w odbiorze epoki funkcjonowała ona jako wtórna, a jej przesłanie – nie bez racji – sprowadzano do przestrogi przed nieprzemyślanym małżeństwem. Orzeszkowa też nie ceniła *Na prowincji* – po latach określiła powieść mianem „niedołęstwa twórczego”; metody cyfrowe pozwalają czarno na białym wskazać, że nie była to ocena przesadzona. Jak będzie można wykazać w dalszych partiach tego tekstu, trudności sprawiały autorce nie tylko skonstruowanie fabuły i narracji, ale i znacznie banalniesze elementy literackiego rzemiosła.

Nie można jednak zaprzeczyć, że edycja, a zwłaszcza edycja cyfrowa, takich juveniliów może przynieść badaczom twórczości Orzeszkowej realne korzyści. Stworzenie spójnie opracowanego korpusu wszystkich dzieł autorki – a taki dalekosiężny plan przyświeca podjętemu trudowi przygotowania edycji *Dzieł zebranych* – pozwoli na prześledzenie jej artystycznego rozwoju także na poziomie języka i warsztatu pisarskiego. Jak postaram się wykazać, już pierwsza z projektowanych edycji dostarcza ciekawego materiału do refleksji i potencjalnych badań porównawczych.

Edycja hybrydowa – specyfika i wyzwania

Tworzenie edycji hybrydowej – w której powstają dwie równoprawne edycje: cyfrowa i papierowa – może odbywać

Tekst edycji

> Motto powieści

Zoom

NA PROWINCJI. POWIEŚĆ

„Koło goni, koło dzwoni,
Aż pęknie i stanie:
Serce boli, myślą goni,
Aż i bić przestanie.

Bo przez różne progi, drogi
Koło się potoczy,
Czyś bogaty, czyś ubogi
Śmierć cię w grób zatoczy.

Różne sprychy w mojem kole,
Różne życia chwile:
Różne szczęścia, różne bole
Ucichną w mogile.

„(Pieśń Kołodzieja)“

Il. 1. Zrzut ekranu edycji cyfrowej *Na prowincji* Elizy Orzeszkowej. Po lewej stronie skan strony pochodzący z *Taniego zbiorowego wydania powieści* (TZWP), po prawej tekst edycji wraz z oznaczeniami

się na różne sposoby. W przypadku omawianej edycji dzieł Orzeszkowej przyjęliśmy schemat działania, w którym zespół edytorski zajmuje się opracowaniem tekstu i komentarza do niego oraz podejmuje decyzję o uwzględnionych odmianach i wariantach. Następnie przygotowany tak materiał jest przekazywany zespołowi cyfrowemu, którym kieruje Bartłomiej Szleszyński i w skład którego wchodzi m.in. pisaćca te słowa. Zadaniem zespołu cyfrowego jest znalezienie najlepszych rozwiązań pozwalających na przeniesienie całości informacji zawartych w wydaniu papierowym do medium cyfrowego z uwzględnieniem jego możliwości, ale także ograniczeń.

Zespół Pracowni Edycji i Monografii Cyfrowych posługuje się przy tym autorskim narzędziem TEI Panorama pozwalającym na tworzenie i prezentowanie edycji cyfrowych z wykorzystaniem standardu TEI (*Text Encoding Initiative*). Powstaje tak odrębna edycja opatrzona zestawem znaczników – podstawowe założenia i mechanikę tego procesu opisał Konrad Niciński w przywołanym już artykule³. Od tamtej pory jednak zmieniła się część przyjętych rozwiązań, a niektóre z nich uległy aktualizacji lub rozszerzeniu; dodatkowo odmiennosc materiału powieściowego w stosunku do edycji korespondencji sprawia, że warto przyjrzeć się problemowi adaptacji edycji papierowej do medium cyfrowego ponownie. Warto również pokazać przykłady typów informacji, których wydobyć jest możliwe dzięki wykorzystaniu środowiska cyfrowego.

W tym miejscu trzeba podkreślić, że zadanie edytora cyfrowego nie polega na prostym przeniesieniu materiału z edycji papierowej do formy cyfrowej; nie mamy tu do czynienia ze zwykłą remediacją, jak w publikacji w formie PDF czy nawet e-booka. W przypadku edycji cyfrowej istotne jest, aby oddawała ona te aspekty, na które położył nacisk edytor tradycyjny, korzystając przy tym z możliwości środowiska cyfrowego i mając świadomość jego słabych stron.

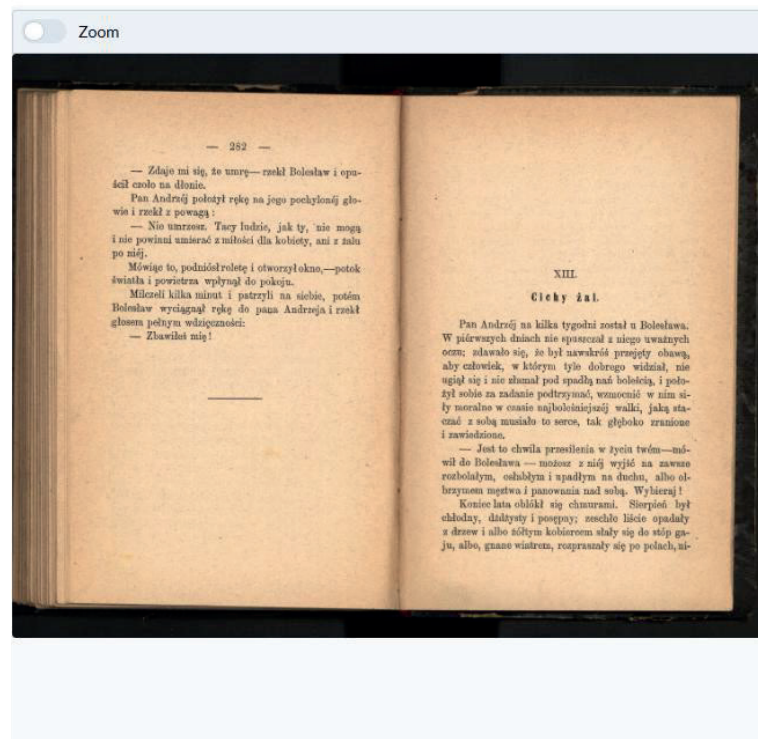
Forma książkowa jest niezrównana jako medium linearnej lektury; środowisko cyfrowe sprawdza się tu o wiele gorzej. Jest jednak doskonałe do indeksowania informacji, a także do jednoczesnej prezentacji różnych ich rodzajów – nie tylko dotyczących treści, ale i formy fizycznej artefaktu czy porównania dostępnych wersji. Dlatego przeniesienie treści między jednym a drugim medium może stanowić wyzwanie. Jednocześnie równoległa publikacja edycji papierowej i cyfrowej daje niepowtarzalne możliwości pełniejszego zaprezentowania opracowanego materiału i jego szerszego wykorzystania. Nie bez znaczenia okazuje się też ograniczenie formy papierowej przez jej nakład. Wersja cyfrowa dostępna jest bez ograniczeń dla każdego badacza, który zechce z niej skorzystać.

Na prowincji. Powieść.	
Struktura	
☒	Tekst edycji
☐	Motto powieści
☐	Motto części pierwszej
☐	Część pierwsza/ Rozdział I
☐	Część pierwsza/ Rozdział II/Szac...
☐	Część pierwsza/ Rozdział III/Wi...
☐	Część pierwsza/ Rozdział IV/ Mił...
☐	Część pierwsza/ Rozdział V/Lew ...
☐	Część pierwsza/ Rozdział VI/Nie...
☐	Część pierwsza/ Rozdział VII/Pie...
☐	Część pierwsza/ Rozdział VIII/Sz...
☐	Część pierwsza/ Rozdział IX/Bal ...
☐	Część pierwsza/ Rozdział X/ Roz...
☐	Część pierwsza/ Rozdział XI/Roz...
☐	Część pierwsza/ Rozdział XII/Od...
☒	Część pierwsza/ Rozdział XIII/Ci...
☐	Część druga / Rozdział I / W zami...
☐	Część druga/Rozdział II/Młode ...

Il. 2. Struktura edycji cyfrowej *Na prowincji*.
Źródło: tei.nplp.pl

Struktura

Zaczynając pracę nad edycją cyfrową powieści Orzeszkowej, zespół edytorów cyfrowych musiał na początku podjąć decyzję, jak odwzorować strukturę powieści w dokumencie cyfrowym. *Na prowincji* to tekst w dwóch częściach, podzielony łącznie na dwadzieścia cztery rozdziały. Platforma TEI Panorama daje możliwość tworzenia osobnych dokumentów oraz dzielenia ich na fragmenty. Zależnie od potrzeb edycji możliwe jest przyjęcie, że fragment odpowiada jednej stronie lub karcie rękopisu (tak jest w edycji *Samuela Zborowskiego*)⁴ czy aktowi bądź scenie w przypadku dramatów. Opracowując

XIII. Cichy żal

Pan Andrzej na kilka tygodni został u Bolesława. W pierwszych dniach nie spuszczał z niego uważnych oczu; zdawało się, że był na wskrószone przejęty obawą, aby człowiek, w którym tyle dobrego widział, nie ugiął się i nie złamał pod spadłą nań boleścią, i położył sobie za zadanie podtrzymać, wzmacnić w nim siły moralne w czasie najboleśniejszej walki, jaką staczać z sobą musiało to serce, tak głęboko zranione i zawiedzione.

– Jest to chwila przesilenia w życiu twym – mówił do Bolesława – możesz z niej wyjść na zawsze rozbitym, osłabłym i upadłym na duchu albo olbrzymem męstwa i panowania nad sobą. Wybieraj!

Koniec lata obłócił się chmurami. Sierpień był chłodny, dżdżysty i posępny; zeszczeł liście opadały z drzew i albo żółtym kobiercem stały się do stóp gaju, albo gnane wiatrem rozprasały się po polach, niby symbole ludzkich nadziei i radości, ręką losu niszczone i rozpraszane.

Pewnego chmurnego ranka siedzieli obadwa u okna; Bolesław zamyślonym wzrokiem ścigał szare kłęby dymu, które wilgocią partę znad dachu, włożyły się po ziemi w fantastycznych kształtach i rozpościerały w powietrzu mglistą oponę.

Pan Andrzej patrzył na niego badawczo i uważnie, a po chwili położył rękę na jego ramieniu i rzekł:

Il. 3. Po lewej skan pierwszych stron rozdziału, po prawej tekst edycji. Na górze widać pozostałe skany danego rozdziału

Na prowincji, podjęliśmy decyzję, że fragment będzie odpowiadał jednemu rozdziałowi powieści. Osobnymi fragmentami są motto całej powieści oraz motto części pierwszej. Dzięki takiemu podziałowi możliwe jest intuicyjne poruszanie się po zawartości edycji i łatwe porównanie edycji tradycyjnej z warszawskim wydaniem Lewentala z 1884 roku (*Tanie zbiorowe wydanie powieści*, t. 4–5, dalej: TZWP), które stanowi podstawę wydania papierowego.

Do każdego fragmentu zostały dołączone wysokiej jakości skany z TZWP umożliwiające powiązanie danego miejsca na skanie z odpowiadającym mu, oznaczonym znacznikami <div> miejscem w tekście edycji. Możliwe jest wygodne nawigowanie między poszczególnymi skanami, co pozwala śledzić ułożenie tekstu w TZWP oraz porównywać tekst opracowany przez edytorów. Dzięki obecnemu cały czas na ekranie użytkownika menu nawigacyjnemu możliwe jest też swobodne poruszanie się między poszczególnymi rozdziałami.

Przypisy

Przeniesienie struktury powieści do formy cyfrowej to zadanie wymagające namysłu, ale nieporównanie trudniejsze jest przeniesienie do środowiska cyfrowego komentarza edytorskiego ze szczególnym uwzględnieniem przypisów.

W tekście poświęconym roli przypisu w edycji cyfrowej Niciński opisał podstawową mechanikę związaną z obecnością jednostek słownikowych – w nomenklaturze TEI Panorama są to „byty” (*entities*). Dziś lista typów bytów, które są tak oznaczane, obejmuje osoby, utwory, czasopisma, miejsca, organizacje, ale też wydarzenia oraz tzw. leksykon, czyli różnego rodzaju wyrażenia i zwroty charakterystyczne dla danej edycji. Oznaczone byty są wyświetlane jako kolorowe obramowania poszczególnych miejsc w tekście; proces oznaczania nazywamy anotacją semantyczną. Warto tu podkreślić, że anotowane są nie tylko wzmianki zawierające imię danej postaci, ale i inne określenia, pod którymi ona występuje. Nie da się zaprzeczyć, że proces ten znacząco wpływa na interpretację tekstu. Niweluje też zabieg, z którego próbuje – dość jeszcze nieporadnie – korzystać Orzeszkowa, rozpisując scenę

tak, by tożsamość biorących w niej udział bohaterów była zagadką dla czytelnika. Przykładem może być pierwsza scena drugiej części powieści, w której narrator opisuje najpierw tło – zamek śnieżną w zimową noc. Następnie pojawiają się bohaterowie:

Na saniach siedziało dwoje ludzi: – mężczyzna, otulony niedźwiedzią szubą, i kobieta, otulona lisją salopą, w chustce i kapturze. Nic nie mówili do siebie, bo też i trudno było mówić, podróżując w taką porę; usta zziębnięte z trudnością by się otwierały, a wśród huku wichrów głos ludzki musiałby prawie niedosłyszalnym zostać.

Raz tylko, gdy sanie, wjechawszy jedną stroną płozów na zaspę śniegową, przechyliły się i groziły wywrotem, kobieta krzyknęła z przestachu, mężczyzna zwrócił się ku niej, o ile mu na to pozwalał ogromny kołnierz futrzany, i wyrzekł:

– Czegoż się obawiasz?

W głosie jego nie było bynajmniej czułości ani troskliwości, owszem, pewna niecierpliwość.

Kobieta nie odpowiedziała.

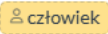
Sanie przechyliły się jeszcze kilka razy, grożąc wywrotem, konie zaczęły ploszyć się i zbaczać z drogi.

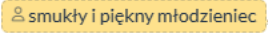
Kobieta milczała⁵.

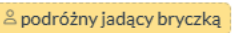
Kim są „mężczyzna, otulony niedźwiedzią szubą” i „kobieta, otulona lisją salopą”? Nawet gdy kobieta odezwie się do swojego towarzysza po imieniu („Olesiu! zdaje mi się, że Pawełek nie jest trzeźwy”), narrator nie podejmuje tego sposobu określania bohatera i wciąż mówi o nim jako o „mężczyźnie” lub „młodym mężczyźnie”. Oczywiście obserwujemy tu młode małżeństwo głównych bohaterów – Aleksandra i Wincentynę. Jednak ostatni raz, kiedy spotkaliśmy ich na kartach powieści, byli oni zakochani i szczęśliwi; w tej scenie zamek zimowa jest doskonałą metaforą ich wzajemnych stosunków. Wydaje się, że autorka chciała dodatkowo podkreślić ten kontrast za pomocą pewnej aury tajemnicy; czytelnik miał z trudem uwierzyć, że młodzi zakochani tak szybko i gwałtownie oddalili się od siebie.

Oznaczenie „młodego mężczyzny” i „młodej kobiety” jako Aleksandra i Wincentyny niweluje nieporadne starania Orzeszkowej, aby zbudować zagadkowość sceny; warto jednak podkreślić, że indeksowanie postaci jest narzędziem badawczym, a nie sposobem lektury. Czytelnik, który chciałby obcować z tekstem pozbawionym graficznej reprezentacji anotacji, może to łatwo uczynić, wyłączając wyświetlanie poszczególnych warstw komentarza.

Użytkownik może więc dowolnie wyświetlać lub ukrywać warstwy komentarza; może wyświetlić jedynie określoną grupę bytów (np. byty osobowe) lub tylko wystąpienia określonego bytu (np. wyłącznie określeń przyporządkowanych do Aleksandra Snopińskiego).

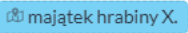
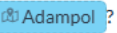
W dali na polu ukazał się człowiek, szybkim i rażnym krokiem idący wąską śród zagonów miedzą i zręcznie przeskakujący rowy dla ścieku wody wykopane gdzieniegdzie. Dążył ku drodze i po chwili, przeskoczywszy ostatni rów między polem a drogą, znalazł się tuż koło bryczki.

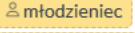
Był to smukły i piękny młodzieniec, w szarym myśliwskim ubraniu, w długim myśliwskim obuwiu, ze strzelbą na ramieniu, w małej czworogrannej czapeczce z czarnym barankiem.

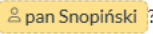
Ujrawszy nadchodzącego, podróżny jadący bryczką zawołał na furmana:

– Stój, Jakubku!

Konie stanęły, a niemłody mężczyzna uchylił nieco czapki i, wskazując ręką dwór o kilka staj położony, zapytał z grzecznością:

– Panie łaskawy, wszak to jest majątek hrabiny X. Adampol?

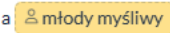
– Tak, panie – odpowiedział młodzieniec z lekkim ukłonem.

– A w tym dworze mieszka pan Snopiński?

– Tak, panie.

– Bóg zapłać – rzekł podróżny i, skłoniwszy się młodzieńcowi, zawołał na furmana:

– Ruszaj, Jakubku, a żywo!

Bryczka oddaliła się, a młody myśliwy popatrzył za nią przez chwilę i rzekł do siebie:

Il. 4. Fragment powieści *Na prowincji* z widocznymi anotacjami – na żółto zaznaczono byty osobowe, na niebiesko – miejscowe, na szaro zaś „leksykon”

Wykorzystanie oznaczenia bytów

Anotacja semantyczna stanowi element wzbogacenia danych tekstowych przez edytorów cyfrowych. Ręcznie przeprowadzona anotacja semantyczna⁶ wszelkich wystąpień danego bytu pozwala na zindeksowanie i zebranie w jednym miejscu różnorodnych informacji. Umożliwia nie tylko prześledzenie frekwencji przywoływania danego bytu, lecz także obserwowanie, jak w miarę narracji zmienia się wachlarz określeń związanych z danym bytem. Użytkownik może zlokalizować wszystkie wystąpienia postaci czy miejsca, policzyć je i zebrać w jednym miejscu. Generowane tak statystyki ułatwiają analizę stosunku narratora do postaci czy innego typu bytu oraz – przykładowo – prześledzenie relacji między postaciami.

Wszystkie informacje o bycie znajdujemy w jednym widoku, tj. widoku bytu. Umiejscawiamy tam jego opis, relacje z innymi bytami, odnośniki do fragmentów, w których dany byt występuje, a także tzw. szablony użycia, czyli listę wszystkich fraz, które zostały anotowane jako wystąpienie danego bytu, wraz z odesłaniem do poszczególnych fragmentów, w jakich frazy te wystąpiły. W niektórych przypadkach, zwłaszcza np. w korespondencji, frazy bywają dość długie, jednak najczęściej są to jedno- lub dwuwyrzowe wzmianki nieograniczające się do imienia i nazwiska czy nazwy danego bytu. Opis zawiera też odpowiednią informację, jeśli mamy do czynienia z bytem fikcyjnym.

Zaznaczmy, że decyzję o granicach anotowanej frazy każdorazowo podejmuje edytor cyfrowy; może to oznaczać, że w przypadku niektórych edycji zasady przypisywania wzmianek do bytów mogą się różnić; przyjęte założenia są opisywane w nocie edytorskiej. Szczególnie interesujące pod tym względem są byty z kategorii „wydarzenia”, o których więcej w dalszej części artykułu. Na razie prześledźmy możliwości, które daje nam analiza szablonów użycia na przykładzie dwójki bohaterów *Na prowincji*: Aleksandra Snopińskiego oraz Wincentyny Niemeńskiej.

Osoba		
☒	Aleksander Snopiński	57
☒	Andrzej Orlicki ("Na prowincji")	75
☒	Anna Snopińska	31
☒	Antosia ("Na prowincji")	4
☒	Hrabina X. ("Na prowincji")	1
☒	Jerzy Snopiński	62
☒	Józefa Siankowska ("Na prowincji")	2
☒	Ludwika Siankowska ("Na prowincji")	1
☒	Pani Karliczowa	1
☒	Państwo Snopińscy ("Na prowincji")	8
☒	Rodzina Siankowskich ("Na prowincji")	1

Il. 5. Część menu pozwalającego odznaczyć wyświetlanie tylko wybranego bytu lub grupy bytów – w tym przypadku bytów osobowych. Źródło: TEI Panorama

W tabeli przedstawiono dominujące określenia, którymi są opisywani bohaterowie (zob. tabela 1). Zwłaszcza w przypadku Aleksandra jest widoczna ogromna różnica. W pierwszej części powieści występuje on przede wszystkim w dwóch rolach: jako syn swoich rodziców, czule się o nim wypowiadających, oraz jako młody, atrakcyjny kawaler, który zdobywa względy i rękę Wincentyny. W drugiej części widzimy głównie, jak niegodnie wypełnia role męża i ojca – córka umiera, żonę zaś „wesoły mąż” porzuca.

Wincentyna tymczasem przez całą książkę jest określana w ten sam sposób. Mimo przemiany w żonę i matkę wciąż – widziana oczyma zakochanego w niej sporo od niej starszego Bolesława, pamiętającego ją jako dziecko i nadal patrzącego na nią z dużą dozą ojcowskiego przywiązania – zdaje się niewinnym dziewczęciem. Pozostaje nim aż do końca, gdy, gotowa raczej umrzeć niż złamać świętą przysięgę małżeńską wiążącą ją z Aleksandrem, odmawia przyjęcia jedynego lekarstwa, jakim mogłaby być miłość Bolesława.

Analiza szablonów użycia pokazuje też dobitnie wspomnianą już wcześniej niezgrabność stylistyczną młodej Orzeszkowej. Lista określeń stosowanych wobec poszczególnych bohaterów jest bardzo krótka i często prowadzi do niezręczności, gdy w jednej scenie rozmawia ze sobą dwóch „mężczyzn”, a wobec braku przymiotnika („młodszy”, „starszy”) czytelnik na podstawie treści wypowiedzi sam musi wnioskować, który z nich zabiera akurat głos.

Oznaczenia bytów pozwalają także od razu zauważyć intrygujące, niemal całkowite zniknięcie rodziców Aleksandra Snopińskiego. W pierwszej części powieści wydają się oni ważnymi bohaterami mającymi wpływ na rozwój wydarzeń. W drugiej są wspomniani tylko marginalnie i ich obecność nie ma właściwie żadnego znaczenia.

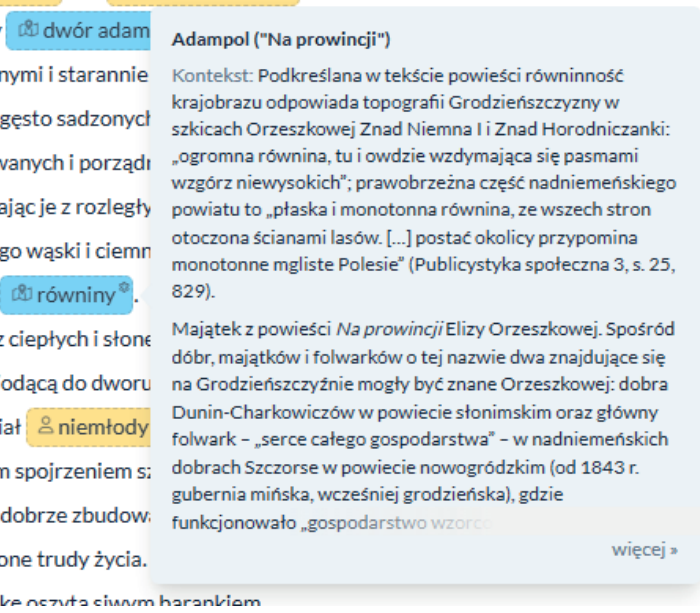
Tabela 1. Szablony użycia bytów „Aleksander Snopiński” i „Wincentyna Niemeńska” (wybór).

Aleksander Snopiński	Wincentyna Niemeńska
W pierwszej części powieści: chłopiec, młodzieniec, młody człowiek, młody i śliczny kawaler, młodzieniec, Oleś, Olutek, syn, synek	Dziewczę, dziewczyna, dziewczka, młoda kobieta, kobieta, ładna dziewczyna, młoda dziewczyna, dziecię jeszcze, dziecię młode, dziecko, młoda kobieta, młoda pani Snopińska
W drugiej części powieści: mąż, mąż jej, mąż mój, mąż pani, mężczyzna, pan Snopiński, ojciec zmarłego dziecka, wesoły mąż	

Źródło: TEI Panorama

Il. 6. Zrzut ekranu pokazujący opis bytu (widoczny po najechaniu kursorem na anotację). Źródło: TEI Panorama

Il. 7. Opis bytu zawierający notę kontekstową (na górze). Źródło: TEI Panorama

Tabela 2. Szablony użycia bytów „Niemenka” i „Topolin”.

Niemenka	Topolin
Dworek, cichy dworek, dom, majątek, miły domek, w którym się zadowolowała, niemenkowski dworek, ojcowski dom	Dworek, folwark, ustron, parobczane gospodarstwo, szlachecka zagroda, zagroda, ustron

Źródło: TEI Panorama

Byty miejscowe

W *Na prowincji* mamy do czynienia z kilkoma typami bytów z kategorii „miejsca”. Po pierwsze, są to miejsca fikcyjne, należące do uniwersum powieści – takie jak Niemenka i Topolin (majątki Niemeńskich i Bolesława Topolskiego) czy dobra hrabiny X; po drugie, są to toponimy opisujące rzeczywiste miejsca, istniejące w świecie realnym, jak Warszawa, Karpaty, Niemen, Wisła lub Paryż. Oczywiście realne miejsca przywoływane w powieści pojawiają się także w innych edycjach na platformie TEI Panorama, np. w korespondencji skamandrytów czy korespondencji Marii Dąbrowskiej i Anny Kowalskiej⁷. W takim przypadku niezwykle pomocnym narzędziem okazuje się możliwość przypisania do każdego bytu nie tylko ogólnego opisu pojawiającego się przy każdym jego wystąpieniu (np. zawierającego krótki opis dziejów Warszawy), lecz także tzw. opisu kontekstowego, podkreślającego informacje istotne w danym miejscu (więcej o tym mechanizmie pisał Konrad Niciński)⁸.

Również tutaj przesłедzenie szablonów użycia pozwala jednoznacznie pokazać różnicę w opisywaniu dwóch majątków (zob. tabela 2); z treści utworu można wnioskować, że wynikają one przede wszystkim z tego, jak różne funkcje pełnią owe majątki w obrębie narracji.

Poszczególne szablony użycia mogą odesłać nas do konkretnej lokalizacji w tekście, dzięki czemu możliwe jest przesłедzenie, jakich określeń w stosunku do danego obiektu używa która z postaci. W przypadku omawianej powieści określenia używane przez Snopińskiego na opisanie majątku rywala niewątpliwie różnią się od tych, których używa on sam czy Wincentyna tęskniąca za relacją z Topolskim.

Utwory

Następnym typem bytów, które podlegają anotacji w TEI Panorama, są utwory. Ta warstwa anotacyjna jest w przypadku *Na prowincji* o tyle ciekawa, że pozwala przesłedzić

świadomość czytelniczą młodej Orzeszkowej; możemy zorientować się, co czytała, do jakich utworów się odnosiła oraz jaką funkcję pełniły one w jej twórczości. Przypisywanie bohaterom osobistego, głębokiego stosunku do określonych tekstów literackich jest też jednym ze sposobów charakteryzowania postaci (zjawisko to będzie także wyraźnie widoczne w powieści *W klatce*, której edycja cyfrowa również została opublikowana na TEI Panorama).

Przykładem utworu bardzo istotnego w omawianej powieści jest poemat *W Szwajcarii* Juliusza Słowackiego, opisujący nieszczęśliwie zakończoną miłość bohatera i jego towarzyszkę szwajcarskiej podróży. Cytat zeń („Falo! niewierna falo... a tak wierna!”) stanowi tytuł jednego z rozdziałów, a moment wspólnej lektury jest przełomowy dla rozwoju relacji Wincenty i Bolesława, przede wszystkim dla uświadomienia sobie natury uczuć, które ich łączą. Jednocześnie poemat ten – zaczynający się od słów „Odkąd zniknęła jak sen jaki złoty / umieram z żalu, usycham z tęsknoty” – staje się nieomylną zapowiedzią nadchodzącej katastrofy. Wincenty i Bolesławowi nie dane będzie pozytywne zakończenie.

Jednak *W Szwajcarii* to nie jedyny przykład na to, jak bardzo świat literacki jest istotny dla Orzeszkowej. Charakteryzując panią Karliczową – bogatą wdowę, której światowe maniery zwodzą na manowce niegodnego męża Wincenty – Orzeszkowa pisze tak: „W podręcznej bibliotece pani

Karliczowej pisma św. Teresy leżały obok *Tajemnic Paryża*, *Historia papieżów* i epizody z dziejów inkwizycji znajdowały się tuż obok ubranych w formę powieści sprawozdań kryminalnej procedury i posępnych pamiętników trucicielek”⁹. Zatem jest to kobieta światowa, ale o chaotycznym umyśle i bez jasnych moralnych drogowskazów.

Gdy zaś Aleksander Snopiński próbuje w oczach Wincenty stać się człowiekiem światowym, właśnie jego literacka ignorancja pozwala Bolesławowi zdobyć nad nim przewagę:

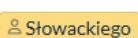
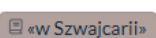
– A, komedie Fredry! byłem, byłem na niej! właśnie dawano *Żydów*... – [mówi Snopiński].

– Panie łaskawy – przerwał żartobliwie Bolesław – nie odbieraj też pan Korzeniowskiemu jednego z najpiękniejszych listków jego autorskiej korony, boć on to napisał *Żydów*.

– Prawda! omyliłem się! to była komedia Korzeniowskiego! – zawołał Aleksander, uderzając się w czoło, spojrzenie jednak jego z wyrazem lekkiej urazy upadło na twarz Bolesława¹⁰.

Na prowincji zawiera też wiele cytatów z tekstów literackich – z dzieł romantyków, ale nie tylko. Stanowią one ważny element tkanki powieści, a oznaczenia bytów i cytatów pozwalają poddać głębszej analizie także tę sferę dzieła.

Pozostałe informacje z przypisów

Przed kilku dniami siedziałem z nią wieczorem przy lampie i czytałem głośno jakiś ustęp z poezji , wysnuty . Czytając, nie mogłem wstrzymać się od myśli, że historia, którą wieszczę pisać łzami, dziwnie była do mojej podobną. Wszakże i ja kiedyś

“ «spotkałem ją samą, pod jasną tęczy różnofarbnej bramą» ”

; a potem i jam miał chwilę, w której

“ «z ust zamkniętych skromnie, najpierwszy uśmiech jej przyleciał do mnie.

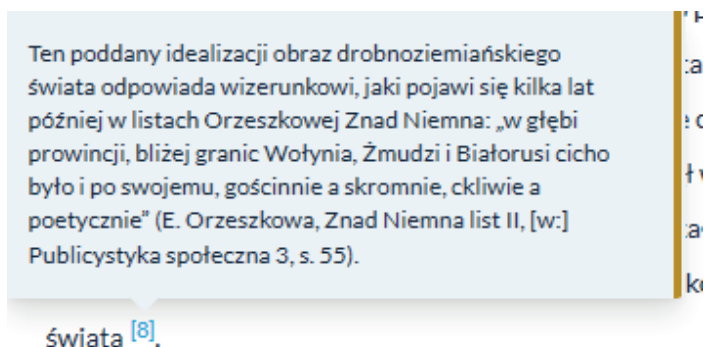
Przyleciał szybko i wrócił z podróży, do swego gniazda, do pereł i róży» ”

; bo wszak i ona kiedyś była

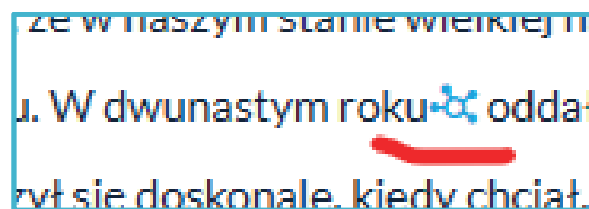
“ «jak białe łabędzie, była jeziora błękitnego panią, miała powozy z delfinów, z gołębi, i kryształowe pałace na głębi, i księżycowe korony w noc ciemną, i mogła była wszystko robić ze mną» ”

Il. 8. Byt „W Szwajcarii” Juliusza Słowackiego: oznaczenie w treści utworu oraz fragment cytatów z poematu. Źródło: TEI Panorama

Nie wszystkie informacje zawarte w komentarzu edytorskim można zmieścić w formule anotacji bytów, nawet przy wykorzystaniu możliwości, jakie daje nota kontekstowa. Są one prezentowane z zastosowaniem mechaniki przypisu, jednak dla ułatwienia poruszania się po aparacie dodano typologię przypisów opisaną w nocie do edycji. Wydzielono przypisy odwołujące się do poziomu meta, przypisy komentujące kształt narracji (przede wszystkim brak logiki i konsekwencji autorki, np. „Nielogiczna sekwencja ruchów Aleksandra: chce wstać, pomimo że wcześniej nie siadał, a następnie zatrzymuje się, pomimo że nie wstawał” – przypis 359) oraz przypisy wskazujące na różnego rodzaju tropy odsyłające czytelnika do innych dzieł Orzeszkowej (zob. il. 9). Informacje niepasujące do żadnej z wyróżnionych kategorii zostały ujęte w przypisach bez określonego typu.

Il. 9. Przypis z kategorii 3; typologię przypisu określa kolorowy pasek po prawej stronie. Źródło: TEI Panorama

Il. 10. Odsyłacz otwierający okienko odmian lub emendacji/koniektur. Źródło: TEI Panorama

Odmiany, emendacje i koniektury

W wersji papierowej *Na prowincji* edytorzy zdecydowali się zamieścić rejestr odmian oraz rejestr emendacji i koniektur. Podstawą edycji jest wydanie Lewentalowskie z 1884 roku; emendacji dokonano w odniesieniu do tekstu pierwodruku, koniektury dotyczyły przede wszystkim interpunkcji lub zmiany struktury akapitów, trzy zaś – leksyki i składni (szczegóły zob. wydanie *Na prowincji*). W wydaniu książkowym czytelnik znajdzie w tekście odsyłacze, które skierują go do zamieszczonych na końcu tomu rejestrów. Rozwiązanie to umożliwia płynną lekturę powieści, nie jest jednak wygodne dla badacza, który chciałby na bieżąco śledzić tekst wraz z jego odmianami. Korzystając z tego, że medium cyfrowego

nie ogranicza związany z książkową formą wymóg linearnej lektury, w edycji umieszczonej w infrastrukturze TEI Panorama mogliśmy wprowadzić dodatkową warstwę komentarza pozwalającą śledzić odmiany, emendacje i koniektury bezpośrednio z poziomu tekstu powieści.

Wykorzystaliśmy narzędzie zwykle stosowane w trakcie tworzenia edycji genetycznych. Polega ono na wprowadzeniu odpowiedniego odsyłacza, którego kliknięcie powoduje wyświetlenie ramki zawierającej odpowiednio opisane wszystkie odmiany tekstu (zob. zrzut ekranu, il. 10–11). W *Na prowincji* ze względu na niewielką liczbę przekazów nie zdarza się, aby konieczne było zestawienie ze sobą więcej niż trzech kolumn w ramce; w przypadku następnych powieści może się okazać, że duża liczba przekazów będzie wymuszała zastosowanie tego rozwiązania, np. pogrupowania identycznych przekazów lub wyświetlania tylko części z nich, by uniknąć niewygodnego dla czytelnika zwężenia kolumn tabeli.

Oznaczenie emendacji i koniektur także odbywa się z wykorzystaniem podobnego okienka i odsyłacza, jednak aby

Il. 11. Okienko prezentujące odmiany tekstu. Źródło: TEI Panorama

różnica między jednym a drugim rejestrem była od razu czytelna, zastosowaliśmy znacznik <mod> wskazujący na modyfikację tekstu, dodatkowo wprowadziliśmy zmiany w wyglądzie okienka zawierającego odpowiednią informację z rejestru (zob. il. 12–14).

– Nawzajem, nie sądz pan, aby dzisiejsze postanowienie moje za jedyną przyczynę miało utratę majątku. Gdyby nie ta katastrofa, nie zdecydowałabym się jeszcze zapewne do zrzeczenia się mej niezależności i uczynienia zupełnego rozbratu z nawyknięciami całego życia, ale i dziś jeszcze, i w tym położeniu, w jakim jestem, miałam możliwość wyboru i wybrałam pana, możliwość spojrzenia w starających się o

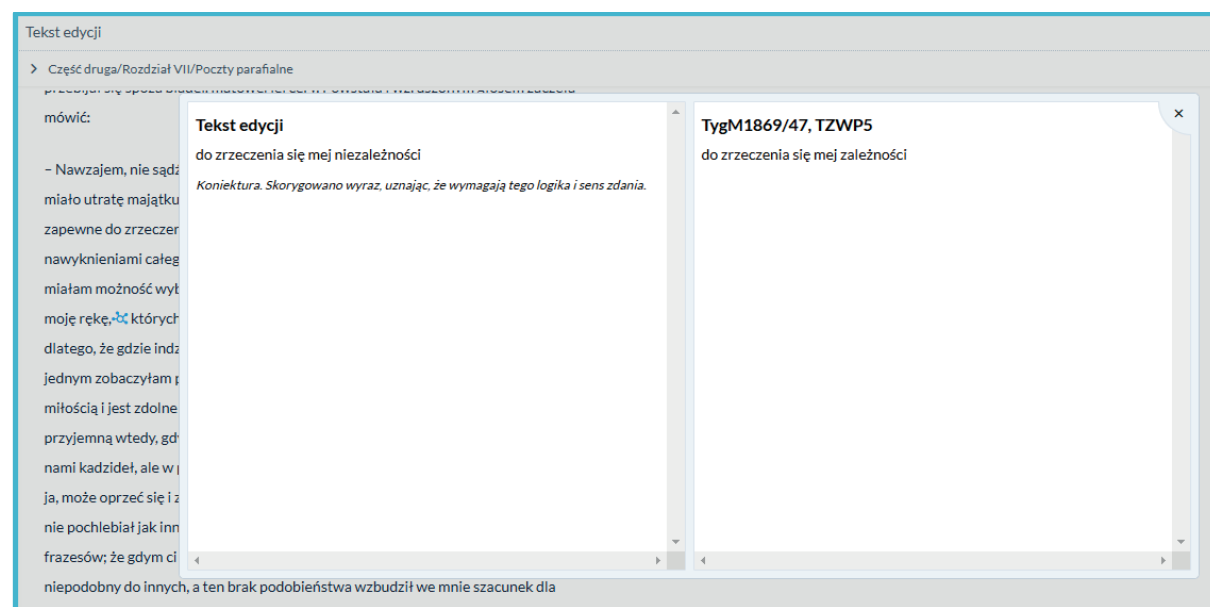
Il. 12. Koniektura: widok podczas lektury tekstu powieści. Źródło: TEI Panorama

Podsumowanie

Wczesne powieści Elizy Orzeszkowej nie należą wprawdzie do kanonu klasyki polskiej literatury, ale nie można zaprzeczyć, że późniejsza twórczość tej autorki bez wątpienia do tejże klasyki należy. Choć edycja powieści *Na prowincji* sama w sobie prawdopodobnie nie wnosi materiału do samodzielnych studiów, to jednak umieszczenie obok siebie w ramach jednej infrastruktury wszystkich powieści Orzeszkowej – a taki jest ostateczny cel projektu – będzie wydarzeniem przełomowym. Dzięki wykorzystaniu narzędzi cyfrowych możliwa stanie się analiza ewolucji języka literackiego pisarki, przemian jej świadomości literackiej, warsztatu, ale też sposobu myślenia

```
150 <div n="4">– Nawzajem, nie sądz pan, aby dzisiejsze
    postanowienie moje za jedyną przyczynę miało utratę
    majątku. Gdyby nie ta katastrofa, nie zdecydowałabym się
    jeszcze zapewne do zrzeczenia się mej
    <mod>niezależności</mod><app>
151   <rdg wit="Tekst edycji">do zrzeczenia się mej
    niezależności<lb/><hi rend="small"><hi
    rend="italic">Koniektura. Skorygowano wyraz, uznając, że
    wymagają tego logika i sens zdania.</hi></hi></rdg>
152   <rdg wit="TygM1869/47, TZWP5">do zrzeczenia się mej
    zależności</rdg></app>
```

Il. 13. Oznaczenie koniektury „od kuchni” – zakodowane wyskakujące okienko oraz treść komentarza. Źródło: TEI Panorama

Il. 14. Okienko genetyczne z informacją o wprowadzonej koniekturze. Źródło: TEI Panorama

o sprawach społecznych i ludzkiej psychologii. Łatwiejsze okażą się również badania rozwoju umiejętności budowania narracji, wzbogacenia języka czy zmian odniesień literackich. Warto przy tym pamiętać, że anotowane edycje cyfrowe pozwolą na analizę całościową pełnego materiału i pracę na dużym zbiorze danych. Sposób indeksowania treści, możliwości dzięki wykorzystaniu medium cyfrowego, stanie się zapewne nieodzownym narzędziem dla badaczy twórczości Orzeszkowej.

Key Words: digital scholarly editing, Eliza Orzeszkowa, semantic annotation, computational literary studies, TEI

Abstract: The article discusses the transition from print editing to digital editing using the example of the novel *Na prowincji* (*On the Province*) by Eliza Orzeszkowa. The author analyzes the challenges and benefits associated with creating a hybrid edition that includes both a print and a digital version. In particular, it focuses on transferring the editorial commentary to the digital environment and utilizing tools like TEI Panorama for text annotation.

Digital editions can provide researchers of Orzeszkowa's work with tangible benefits, allowing for a more detailed analysis of her language and writing style. The approach to the hybrid edition involves a team of editors working on the text and commentary, followed by a digital team that adapts the material to the digital medium. The digital edition is created using the TEI (*Text Encoding Initiative*) standard, which enables detailed markup and presentation of the text.

The article presents examples of how the use of a digital environment can enrich the understanding of the text. It also discusses the use of digital tools to track variants, emendations, and conjectures in the text, offering a more comprehensive view of the editorial process.

⁷ B. Dorosz, B. Szleszyński, kierownicy naukowcy edycji *Korespondencja Jana Lechonia i Kazimierza i Haliny Wierzyńskich*. *Naukowa edycja cyfrowa*, 2022, <https://tei.nplp.pl/categories/korespondencja-jana-lechonia-i-kazimierza-wierzynskiego/> (dostęp: 1.10.2025); B. Dorosz, B. Szleszyński, kierownicy naukowcy edycji *Korespondencja Mieczysława Grydzewskiego i Kazimierza i Haliny Wierzyńskich*. *Naukowa edycja cyfrowa*, 2022, <https://tei.nplp.pl/categories/korespondencja-mieczyslawa-grydzewskiego-i-kazimierza-i-haliny-wierzynski> (dostęp: 1.10.2025); E. Głębicka, B. Szleszyński, kierownicy naukowcy edycji *Korespondencja Marii Dąbrowskiej i Anny Kowalskiej*. *Naukowa edycja cyfrowa 2023–*, <https://tei.nplp.pl/categories/korespondencja-marii-dabrowskiej-i-annej-kowalskiej> (dostęp: 1.10.2025).

⁸ K. Niciński, op. cit.

⁹ E. Orzeszkowa, op. cit., s. 377; lokalizacja w edycji cyfrowej: <https://tei.nplp.pl/documents/713/versions/720/fragments/2540> (dostęp: 1.10.2025).

¹⁰ Ibidem, s. 200; lokalizacja w edycji cyfrowej: <https://tei.nplp.pl/documents/713/versions/720/fragments/2532> (dostęp: 1.10.2025).

* Tekst powstał w trakcie prac nad edycją cyfrową powieści Elizy Orzeszkowej *Na prowincji* przygotowywaną w ramach grantu „Dzieła zebrane» (cz. I) i »Listy zebrane» Elizy Orzeszkowej. Edycja krytyczna” pod kierownictwem dr Iwony Wiśniewskiej. Źródło finansowania: Narodowy Program Rozwoju Humanistyki (NPRH), 2020–2025, nr 11H 18 0012 87.

¹ K. Niciński, *Obecność przypisu w edycji cyfrowej – rekonesans*, „Napis” 2019, nr 25, s. 196–208.

² E. Orzeszkowa, *Na prowincji*, oprac., wstęp, nota edytorska i komentarze A. Mazur, red. A. P. Lesiakowski, w: eadem, *Dzieła zebrane*, red. I. Wiśniewska, P. Bordzół i A. P. Lesiakowski, t. 3, s. 11–17; lokalizacja w edycji cyfrowej: <https://tei.nplp.pl/documents/713/versions/720/fragments/2532> (dostęp: 1.10.2025).

³ K. Niciński, op. cit.

⁴ A. Mędrzecka-Stefańska, E. Mirkowska, *Słowniki cyfrowe...*; <https://tei.nplp.pl/documents/1755> (dostęp: 1.10.2025).

⁵ E. Orzeszkowa, op. cit., s. 314; lokalizacja w edycji cyfrowej: <https://tei.nplp.pl/documents/713/versions/720/fragments/2808> (dostęp: 1.10.2025).

⁶ A. Szulińska, *Pomiędzy światami. Anotacja semantyczna w naukowej edycji cyfrowej*, „Sztuka Edycji. Studia Tekstologiczne i Edytorskie” 2023, nr 1 (23): *Praktyki edycji cyfrowych*, red. B. Szleszyński, K. Niciński i A. Szulińska, przy współpracy A. Mędrzeckiej-Stefańskiej i K. Mojsaka, s. 121–131.